

RECENSIES

► Transpositions

On nomadic ethics

Rosi Braidotti

Cambridge: Polity Press, 2006

307 pagina's, € 23,99

ISBN: 0-7456-3596-2 (paperback)

Er zijn twee manieren waarop je een boek kunt lezen, aldus de Franse filosoof Gilles Deleuze. Je kunt zoeken naar wat het werk betekent, door het steeds van nieuwe annotaties en interpretaties te voorzien, of je kunt het op een intensieve manier lezen. In het laatste geval is er niets te verklaren, te begrijpen, te interpreteren: het gaat niet om wat het boek 'inhoudt', maar om wat het *doet*, niet om de betekenis van de tekst, maar om het engagement dat het werk mogelijk maakt met de wereld, het leven, het 'buiten'. Dit laatste lezen, stelt Deleuze, is lezen met liefde (Deleuze, 1990, p. 16-18). Rosi Braidotti's *Transpositions* is een werk dat zich het beste zo laat lezen: niet alleen naar wat er staat, maar ook – en vooral – als een intense intellectuele en affectieve gebeurtenis.

Transpositions is een filosofische 'cartografie' van het heden: de historische realiteit van laatkapitalistische en postindustriële samenlevingen die Braidotti, net als Gilles Deleuze en Félix Guattari (1972), aanduidt als een staat van 'schizofrenie'. De 'schizofrenie' bestaat in het gelijktijdig voorkomen van tegenstrijdige ontwikkelingen en tendensen. Zo resulteert globalisering, aldus Braidotti, zowel in de homogenisering van een gecommmercialiseerde cultuur als in grote structurele ongelijkheden in welvaart en welzijn – een bewering die overigens meer ter discussie staat dan Braidotti doet vermoeden. Daar-

naast gaan razendsnelle (bio)technologische ontwikkelingen hand in hand met een 'primitieve' naturalisatie van sekse/seksualiteit, ras/ethniciteit en andere vormen van verschil. En de obsessie van de consumptiemaatschappij met alles wat 'nieuw' is, loopt naadloos over in een verzet tegen daadwerkelijk diepgaande sociale processen van verandering en vernieuwing.

Op een meer discursief niveau wordt de late postmoderniteit gekenmerkt door de terugkeer van 'grote verhalen', zoals dat van de vrije markteconomie als drijfveer van vooruitgang (denk aan het neoconservatieve werk van Francis Fukuyama) en de opleving van biologisch en genetisch essentialisme (denk aan de problematische, maar zeer populaire evolutionaire psychologie). Dat dergelijke 'verhalen' voortdurend onder druk staan (nu wellicht meer dan ooit), doet weinig af aan hun effectiviteit. Integendeel: zoals Deleuze en Guattari al opmerkten, leeft de politieke economie van het kapitalisme juist op de crises die het steeds opnieuw bij zichzelf opwekt. Braidotti brengt deze 'schizofrenie' met verve in kaart, waarbij zij enige retorische overdrijving niet uit de weg gaat. Niettemin krijgt haar betoog vorm aan de hand van gedetailleerde politiek-theoretische analyses, bijvoorbeeld van de wijze waarop de Europese Unie, opgevat als postnationalistisch project, kan bijdragen aan de strategische deconstructie

van witheid en aan de articulatie van flexibele, 'nomadische' vormen van burgerschap.

Braidotti laat zien dat er in het neoliberale heden zowel een inflatie als een versterking plaatsvindt van de notie van 'verschil'. Zij omschrijft het laatkapitalisme als een 'difference engine' (p. 67), ofwel als een systeem dat in rap tempo 'verschillende verschillen' vermenigvuldigt, niet om kwalitatieve veranderingen te realiseren, maar om winst te produceren en machtsongelijkheid in stand te houden. Dit leidt tot een vampierachtige consumptie van alles wat 'anders' is, zij het onder de noemer van meervoudige, hybride, multiculturele of *queer*identiteiten. Tegelijkertijd worden verschillen in nationaliteit, cultuur en religie met een verontrustend gemak ingelijfd in discriminerende, seksistische en xenofobische politieke en maatschappelijke overtuigingen.

'Anders-zijn' maakt echter ook de articulatie mogelijk van alternatieve subjectposities, bijvoorbeeld langs feministische, postkoloniale, homo/lesbische of transgenderlijnen. Dit is een postmoderne verworvenheid: zoals bekend, gingen de belangrijkste emancipatiebewegingen in de twintigste eeuw samen met de 'crisis' van het zogenaamde 'meerderheidssubject'. Een 'klassiek' dialectisch model van tegenstellingen, waarin de dominante subjectpositie tot stand komt door uitsluiting van minderwaardige 'anderen', volstaat echter niet om de hedendaagse werking van verschillen te begrijpen. In het tijdperk van postindustriële globalisering zijn de verhoudingen tussen centrum en periferie, meerderheid en minderheid, hetzelfde en het andere, bewegelijker dan ooit. Hun interacties volgen geen lineair patroon, maar zijn, aldus Braidotti, webvormig of 'rizomatisch' en zitten boordevol interne tegenstellingen.

Een andere manier om dit te zeggen, is dat 'verschil' vandaag de dag niet meer onduidelijk ergens gelokaliseerd kan worden (als

dat ooit al het geval was), laat staan 'ergens anders'. Neem het gekloonde schaap Dolly. Het is niet aan te wijzen 'wie' of 'wat' Dolly precies 'is': de opposities mens/dier, natuur/cultuur, mannelijk/vrouwelijk, echt/namaak bieden hiervoor geen geschikte aanknopingspunten. Er heeft, in de woorden van Donna Haraway, een 'implosie' van categorieën plaatsgevonden. De uitdaging is dan om verschil of 'anders-zijn' los te zien van de dialectiek van 'hetzelfde', of filosofisch gezegd: om de differentie op positieve en dynamische wijze te denken. Dit is de inzet van Braidotti's 'nomadische' feministische filosofie.

Braidotti stelt terecht dat wij politieke en filosofische 'figuraties' nodig hebben die recht doen aan de complexiteiten van ons leven als belichaamde subjecten hier en nu. Zij neemt afstand van, enerzijds, de euforie van neoliberale technofielen die denken dat het menselijk subject, als belichaamde en geseksueerde entiteit, 'achterhaald' is, en, anderzijds, de nostalgie van humanistische denkers die hopeloos verlangen naar een beter en 'menschelijker' verleden. Als alternatief ontwikkelt Braidotti een 'filosofisch nomadisme', waarin een materialistische en anti-essentialistische opvatting van subjectiviteit gepaard gaat met een feministische machtskritiek en een zorgvuldige aandacht voor duurzame processen van verandering en verschil.

Transpositions is daarmee een volgende stap in Braidotti's ontwikkeling van een 'nomadische subjectiviteit', de figuratie die zij inzet om de veranderingen en metamorfoses die ons bestaan vormgeven in kaart te kunnen brengen (Braidotti, 1994; 2002). Een belangrijk uitgangspunt vormt daarbij het gedachtegoed van Deleuze, die het subject niet als vaststaande eenheid opvat, maar als een relationeel wordingsproces. Met Deleuze benadrukt Braidotti de 'radicale immanentie' van de subjectwording als een materieel, belichaamd en affectief proces van gedurige

verandering. Deze subjectopvatting gaat bij Braidotti altijd samen met een feministische analyse van de gelijktijdig negatieve en positieve werking van machtsrelaties, en met een affirmatieve waardering van sociale en materiele verschillen zoals sekse en etniciteit.

Ik wil onderstrepen dat het onmogelijk is om te definiëren wat een nomadisch subject 'is', niet alleen omdat het steeds in beweging is en zo voortdurend van zichzelf verschilt, maar ook omdat nomadisch denken zich grondig verzet tegen gevestigde manieren van lezen en schrijven, denken en voelen. Als een wordingsproces dat zich altijd in verhouding met anderen voltrekt, kan nomadische subjectiviteit alleen worden 'gekend' door erin betrokken te zijn. En als kritische intellectuele stijl kan filosofisch nomadisme alleen op een affectief niveau daadwerkelijk worden begrepen, hetgeen wellicht een verklaring is voor de soms weinig genereuze ontvangst van Braidotti's werk in de conservatieve filosofische *mainstream*.

De belangrijkste ontwikkeling ten opzichte van Braidotti's eerdere werk, is dat zij in *Transpositions* uitdrukkelijk de vraag opwerpt naar de *ethische* implicaties van een niet-unitaire of nomadische visie op subjectiviteit. Het boek kan daarmee beschouwd worden als een krachtig antwoord op de tot vervelens toe gehoorde klacht dat alle poststructuralistische theorie zou ontaarden in relativisme of nihilisme. Braidotti laat zien dat het tegendeel het geval is: poststructuralistische filosofieën maken bij uitstek ethische verantwoordelijkheid mogelijk, door rekenschap af te leggen van de wijze waarop subjecten gesitueerd zijn in het netwerk van relaties waaruit onze globaliseerde wereld bestaat.

Dit is een belangrijk punt, zeker in het licht van de eerder genoemde inflatie van verschillen. Want welke verschillen maken nu een positief verschil in de wereld en welke juist niet? Hoe kunnen we het verschil tussen progres-

sieve en regressieve veranderingen leren analyseren, zonder te vergeten dat deze voortdurend samengaan? Waar ligt, in deleuzeaanse termen, het onderscheid tussen kwantitatieve vermenigvuldiging en kwalitatieve veelvoudigheid? Voor Braidotti is dit een ethische vraag: het gaat om het onderscheiden van kwalitatieve of ethische categorieën binnen verschillende wordingsprocessen.

De ethiek die Braidotti ontwikkelt is 'nomadisch' en dus niet gebaseerd op 'algemene' normen, waarden en regels. Dit in tegenstelling tot de vigerende moraalfilosofie, waarin liberaal individualisme gepaard gaat met een moreel universalisme à la Kant (het al te klassieke werk van Martha Nussbaum is hiervan een goed voorbeeld). Voor Braidotti houdt ethiek daarentegen verband met de krachten, passies en affecten die het nomadische subject 'aandrijven', dat wil zeggen met de ontmoetingen of wordingsprocessen waarin het subject voortdurend anders wordt dan zichzelf. Zij stelt dus niet het autonome individu centraal, maar de verbondenheid tussen het zelf en een grote verscheidenheid aan menselijke én niet-menselijke (dierlijke en 'aardse') anderen.

Op deze manier verwerpt Braidotti iedere antropocentrische visie op het subject, of die nu klassiek humanistisch, neoliberal of post-structuralistisch is. In een tijdperk van indringende biotechnologische ontwikkelingen en ecologische rampen kan er vanuit theoretisch noch ethisch oogpunt sprake zijn van een kwalitatief onderscheid tussen menselijk en niet-menselijk leven. Braidotti werkt daarom een 'vitalistische' opvatting uit van het nomadische subject als een materiële entiteit waar verschillende levenskrachten elkaar voortdurend raken. *Transpositions* draait om de 'ecofilosofische' dimensie van dit subject, dat tot stand komt in een verscheidenheid aan post- en niet-humane veranderingsprocessen, door Deleuze en Guattari (1980) aangeduid als

‘dier-woorden’, ‘mineraal-woorden’ en ‘onwaar-neembaar-woorden’.

Om aan deze niet-lineaire en onvoorspelbare ‘wordingen’ toch enige richting te geven, stelt Braidotti een ethiek van duurzaamheid voor. Hierin maakt een antropocentrisch individualisme plaats voor een gevoel van verbondenheid tussen menselijke en niet-menselijke ‘zelden’ en ‘anderen’. Duurzaamheid staat in deze zin voor de inbedding van het subject in een affectieve en ethische verantwoordelijkheid voor de verhoudingen en omgevingen waarin het ontstaat. De term verwijst tegelijkertijd naar de tijd en ruimte die een subject nodig heeft om zijn of haar wordingen te ‘verduren’, ofwel om kwalitatief ‘anders’ te kunnen worden, en naar de mogelijkheid van een leefbare wereld. En dat is uiteindelijk waar Braidotti’s werk om draait: de kans op een toekomst, ofwel het creëren van een duurzaam heden.

Transpositions getuigt van een uitzonderlijke conceptuele creativiteit: het werk bepleit niet alleen een vernieuwing van het denken, maar brengt deze ook daadwerkelijk tot stand. Van groot belang hierbij is Braidotti’s kenmerkende ‘nomadische’ stijl, waarin verschillende theoretische en tekstuele registers resoneren. De academische toon van *Nomadic subjects* en het onstuimige proza van *Metamorphoses* hebben hier echter plaats gemaakt voor een lucide, poëtische en zelfs muzikale schrijfwijze, die vraagt om Deleuze’s intense manier van lezen. Als cartografie van het schizoïde heden is *Transpositions* onmogelijk samen te vatten: Braidotti presenteert geen lineair betoog, maar creëert een rizomatisch netwerk van verbindingen. Dit maakt het boek, hoe complex ook, letterlijk zeer toegankelijk: er zijn vele ingangen, vele manieren om het te gebruiken of ermee te experimenteren, vele mogelijke verbanden met het ‘buiten’.

Het is ook een hoopvol boek. We zouden het misschien zelfs utopisch kunnen noe-

men, niet omdat het ons een beeld van een betere wereld voorhoudt, maar omdat het ‘vluchtlijnen’ creëert die een nieuwe kwaliteit en intensiteit mogelijk maken van het leven *hic et nunc*. Dit maakt *Transpositions* tot een rijk en energiek werk, waarin politieke kritiek en feministisch activisme hand in hand gaan met een subversieve intellectuele eruditie en een ongekende theoretische en affectieve vitaliteit.

Louis van den Hengel

Literatuur

- Braidotti, Rosi. (2002). *Metamorphoses. Towards a materialist theory of becoming*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, Rosi. (1994). *Nomadic subjects. Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles. (1990). *Pourparlers 1972-1990*. Parijs: Éditions de Minuit.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix. (1972). *Capitalisme et schizophrénie*. Deel 1: *L'Anti-Oedipe*. Parijs: Éditions de Minuit.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix. (1980). *Capitalisme et schizophrénie*. Deel 2: *Mille plateaux*. Parijs: Éditions de Minuit.

► **Behind the scenes of science**

Gender practices in the recruitment and selection of professors in the Netherlands
Marieke van den Brink

Proefschrift Radboud Universiteit, 283 blz., 30 euro, te verkrijgen via een e-mail naar mcl.vandenbrink@fm.ru.nl.

Bron: Radboud Universiteit

Stel er zijn twee kandidaten; er is één goeie en één slechte. Maar die slechte wil je hebben om wat voor reden dan ook. Dan is het helemaal niet ingewikkeld om een brief zo te schrijven dat die slechte kandidaat de beste kandidaat was die je hebt gezien (Bètawetenschappen, man 11) (p. 106)

Je kunt je voorstellen dat iemand voor het ziekenhuis diensten bewezen heeft, die niet zo zeer te maken hebben met 'professorabel zijn', maar dat ie toch gewaardeerd wordt. Dat kan te maken hebben met patiëntenzorg, maar dat ie niet veel gepubliceerd heeft. Of dat iemand zich in het onderwijs heeft geprofileerd.

Dan is het een soort beloning?

Ja, absoluut.

Maar dan moet het toch ook in het leerstoelplan passen?

Ja, maar het leerstoelplan kan aangepast worden (Medische wetenschappen, vrouw 13) (p. 81)

Een grote verdienste van het proefschrift *Behind the scenes of science* zijn de vele onthullende uitspraken die Marieke van den Brink heeft weten te ontlokken aan 41 mannen en 23 vrouwen die aan zeven universiteiten betrokken waren bij enkele van de 971 benoemingsprocedures voor gewone leerstoelen die er tussen 1999 en 2003 plaats hadden. Al lijkt het erop dat sommige ervan in de vertaling eenduidiger zijn geworden dan de oorspronkelijke Nederlandse versie, tezamen geven ze een ontluisterend inkijkje (voor wie nog een gelovige is) in de wijze waarop doorgaans gewone hoogleraren worden aangehouden voor het academische werk.

Volgens de boeken over academisch management en academisch leiderschap zouden benoemingen moeten worden geleid door meritocratische principes gebaseerd op welomschreven definities van excellentie en top-talent. Maar de citaten illustreren stuk voor stuk hoe groot het aandeel is van strategisch handelen, uitgekiende spelletjes, beeldvorming, de bevoordeling van mensen uit het eigen netwerk en het belang van ons kent ons, om slechts enkele van de fenomenen te noemen die Van den Brink op heterdaad wist te betrappen. Misschien dat het boek daarom ook zo snel werd opgepikt door de pers en de minister. De laatste verwees er bijvoorbeeld naar tijdens de feestelijke bijeenkomst aan de Rijksuniversiteit Groningen waarbij negentien nieuwe Rosalind Franklin Fellows werden verwelkomd in het bijzijn van Máxima, de zuster van de bedrogen geleerde Rosalind Franklin en haar biografe Brenda Maddox.

Van den Brink is bijzonder transparant over de methodologische middelen die zij heeft ingezet om deze oogst binnen te halen. Om te beginnen was het niet altijd even gemakkelijk om een goede relatie tussen interviewer en respondent te vinden, gezien het verschil in leeftijd en 'wijsheid'. Daarbij kwam dat vele van haar respondenten enerzijds de neiging

hadden om deze jonge vrouwelijke PhD te onderschatten, maar dat zij anderzijds vaak op hun hoede waren voor deze 'feministe' die hen kwam uithoren over dit gevoelige onderwerp. Om niet alleen maar sociaal wenselijke antwoorden te krijgen, begon zij dan ook, naar ze schrijft, verschillende rollen te spelen om kwalitatief zo goed mogelijke informatie te verkrijgen. Zo speelde ze soms 'innocent' door bijvoorbeeld op onschuldige toon te vragen of iets wel toegestaan was, terwijl zij een andere keer in de aanmoedigende rol van medeplichtige kroop om een respondent die pralleek te gaan op zijn behendigheid om buiten de regels om iets gedaan te krijgen nog meer informatie te ontlokken. Wat Van den Brink trouwens niet zegt of ziet, is dat ze zo wellicht niet alleen 'jeugdigheid' of 'naïviteit', maar onvermijdelijk ook altijd 'vrouwelijkheid' inzet als antithese van de 'feminist' om zo haar gesprekspartners op het verkeerde been te zetten.

Het is moeilijk om (ethische) grenzen aan te geven tussen 'authenticiteit' en 'doen alsof' in de relatie tussen subject en object van onderzoek, tussen geheel 'vrij' verkregen informatie die binnen de conventies van het verzwijgen blijft en informatie die wellicht niet geheel 'vrij' verkregen is, maar eerlijker lijkt dan de sociale wenselijkheid zou voorschrijven. Maar academici hoeven mijns inziens minder in bescherming te worden genomen tegen gewiekste ondervragers dan misschien in veel andere onderzoekscontexten wenselijk zou zijn. Hoe dan ook, het lijkt mij dat de korte uiteenzetting van deze aanpak uitwerking verdient in een afzonderlijk artikel over methodologische problemen met betrekking tot deze specifieke relatie tussen interviewer en respondent.

Van den Brinks strategische omgang met het interview moet natuurlijk ook worden gezien in de context van en als antwoord op het grote gebrek aan openheid en openbaar-

heid waarmee de onderzoekster van de zijde van de academie werd geconfronteerd. Zo was in eerste instantie maar een van de dertien aangeschreven universiteiten bereid om haar benoemingsprocedures (op grond van de benoemingsrapporten) aan een analyse te laten onderwerpen. En toen uiteindelijk zeven universiteiten zich lieten overhalen om toegang te verlenen tot het materiaal, werden allerlei beperkende voorwaarden gesteld. Ten eerste moest een privacy-overeenkomst worden getekend, en ten tweede mochten de benoemingsrapporten niet worden gekopieerd, noch voor een tweede keer ingezien. Evenmin was het de onderzoekster ook maar ergens toegestaan om tijdens selectiegesprekken participerende observatie te doen. Het beroep op privacybescherming van kandidaten heeft getuige dit onderzoek vooral het effect (en misschien wel het doel) om gangbare benoemingspraktijken te verhullen, in plaats van die tot op het bot te willen ontleden in dienst van grotere rechtvaardigheid en professionaliteit in het aantrekken van de wetenschappelijke top.

Het onderzoek naar de benoemingsprocedures van gewone hoogleraren tussen 1999 en 2003 heeft ook andere belangrijke uitkomsten opgeleverd. Zo blijkt het bijvoorbeeld een mythe dat de scheve verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke hoogleraren niet te veranderen is vanwege de te geringe doorstroom. In de bestudeerde periode (1999-2005) werden namelijk maar liefst 3322 hoogleraren benoemd, waarvan 2486 ordinariaten. Wel is het zo, dat ondanks het luid en veelvuldig beleden emancipatiestreven het aandeel vrouwen in deze benoemingen op de twaalf procent bleef steken, zodat bij dit tempo geen revolutionaire veranderingen in de sekseverhoudingen te verwachten zijn. Tegen elke verwachting van op excellentie gericht beleid in, bleek 64 procent van de hoogleraren via een gesloten procedure te zijn geworven.

Yvonne Benschop en Marieke van den Brink Foto: Gerard Verschooten

Een belangrijke intuïtie die het onderzoek ten slotte als waar bevestigde, is dat het aantal vrouwen dat benoemd wordt afhankelijk is van het aantal vrouwen in de benoemingsadviescommissie (BAC). Uit dit onderzoek blijkt dat de commissies zonder een vrouw (44 procent van alle BACs) 7 procent vrouwen benoemden, commissies met één vrouw 14 procent en met twee of meer vrouwen 22 procent vrouwen. Wat het proefschrift evenwel niet kan aantonen is dat vrouwen in gesloten procedures slechtere overlevingskansen hebben dan mannen.

Zoals vaker in de sociale wetenschappen, is dit Engelstalige proefschrift een bewerking van een eerder gepubliceerd rapport dat de onderzoekster onder leiding van Margo Brouns schreef in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Ik heb de hierboven geciteerde uitspraken vanwege de taal ook aan dat rapport ontleend en niet aan het proefschrift, hoewel ze er ook alle in staan. Dat rapport blinkt uit in helderheid en haarscherpe conclusies. De vraag is dan:

voegt het proefschrift echt inhoudelijk wat toe of gaat het vooral om een wetenschappelijke saus die over het 'toegepaste onderzoek' is gegoten om de academische zeggingskracht ervan te vergroten? Mijn antwoord hierop is gemengd.

Een goede theoretische onderbouwing van de wens om 'genderpraktijken' in de context van benoemingsprocedures te bestuderen is belangrijk wanneer een boek niet alleen is bedoeld voor specialisten in Genderstudies. Die onderbouwing is niet slecht, maar hier en daar wel topzwaar. Vergeleken met het rapport bezwijkt de tekst af en toe onder een teveel aan theorie (en theoretici) en een teveel aan verklaring. Ik denk dan vooral aan het vierde hoofdstuk, waarin concepten als hegemoniale mannelijkheid, 'homofilie' (= perceived similarity) en homosocialiteit worden aangeroepen om op basis van literatuur en uitspraken uit de interviews te betogen dat de mannelijke scouts en gatekeepers in hun mannennetwerk vaker met mannen dan met vrouwen op de proppen komen.

Met deze kanttekeningen denk ik toch dat dit een belangrijk boek is dat de weg zou moeten wijzen naar andere benoemingspraktijken. We zullen zien!

Mineke Bosch